

НАУКОВИЙ ВИСНОВОК

щодо позовних вимог про визнання недійсним договору купівлі-продажу корпоративних прав на частку у статутному капіталі та про поділ спільної сумісної власності подружжя на частку у статутному капіталі

I.

Цей науковий висновок підготовлений на підставі частини 7 статті 404 Цивільного процесуального кодексу України, ст. 47 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», пунктів 1.2, 2.8, 3.2, 3.3 Положення про Науково-консультативну раду при Верховному Суді, за зверненням Голови Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду Гулька Бориса Івановича від 24.12.2021 № 718/0/26-21 у справі № 759/8676/19, щодо викладеного у зверненні питання:

Чи підлягають розгляду позовні вимоги про визнання недійсним договору купівлі-продажу корпоративних прав на частку у статутному капіталі та про поділ спільної сумісної власності подружжя на частку у статутному капіталі, яка відчужена за оспорюваним договором, у межах одного провадження та за правилами якого судочинства (цивільна чи господарська юрисдикція)?

II.

Опис дослідження.

1. Однією з загальних засад регулювання сімейних відносин, визначених в ч. 2 ст. 7 Сімейного Кодексу України (далі – СК), є можливість врегулювання сімейних відносин домовленістю (договором) між їх учасниками. Відповідно до ст. 9 СК подружжя, батьки дитини, батьки та діти, інші члени сім'ї та родичі, відносини між якими регулює цей Кодекс, можуть врегулювати свої відносини за домовленістю (договором), якщо це не суперечить вимогам цього Кодексу, інших законів та моральним засадам суспільства.

Основні законодавчі приписи щодо правового режиму майна подружжя полягають у наступному:

- майно, набуте подружжям за час шлюбу, є їхньою спільною сумісною власністю, якщо інше не встановлено договором або законом (ч. 3 ст. 368 ЦК);

- майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один з них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу). Вважається, що кожна річ, набута за час шлюбу, крім речей індивідуального користування, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя (ст. 60 СК);

- об'єктом права спільної сумісної власності подружжя може бути будь-яке майно, за винятком виключеного з цивільного обороту. Об'єктом права спільної сумісної власності є заробітна плата, пенсія, стипендія, інші доходи, одержані одним із подружжя (ч.1,2 ст. 61 СК);

- дружина та чоловік мають рівні права на володіння, користування і розпоряджання майном, що належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено домовленістю між ними (ч. 1 ст. 63 СК).

Відповідно до ч. 2 ст. 97 СК сторони можуть домовитися про непоширення на майно, набуте ними за час шлюбу, положень статті 60 цього Кодексу і вважати його спільною частковою власністю або особистою приватною власністю кожного з них.

Сенс шлюбного договору полягає в створенні подружжям власних (відмінних від законодавчих) правил (міні-норм), які будуть визначати їх права та обов'язки у майновій сфері. Зокрема, ч. 2 ст. 97 СК дозволяє подружжю змінити передбачений законом режим спільності майна подружжя на режим роздільності майна (особистої приватної власності кожного з них). Подружжя може включити до шлюбного договору положення, що повністю виключає можливість виникнення в майбутньому спільного подружнього майна¹.

Як впливає із ст. 9 СК, ст. 11 ЦК можна укладати як поіменовані, так і непоіменовані в Сімейному кодексі договори. Договір про зміну законного режиму майна подружжя можна віднести до непоіменованих договорів, якими встановлюється та змінюється правовий режим майна подружжя².

¹ Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар/ За ред. І.В. Жилінкової. – Х.: Ксилон, 2008. – С. 324.

² Антошкіна В.К. Договірне регулювання відносин подружжя. Автореф. дис...канд. юрид. наук. (спеціальність Спеціальність 12.00.03 - цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право). – Харків, 2006. – 20 с.

У разі відсутності між подружжям шлюбного договору, правовий режим їх майна визначається імперативними положеннями сімейного законодавства, згідно з яким подружжя не може односторонньо змінювати встановлений законом правовий режим на власний розсуд. Однак подружжя не позбавлені права вчиняти будь-які дії щодо придбаного під час шлюбу майна, в тому числі і поділити його між собою у будь-яких частках. Головним принципом прав подружжя на майно є принцип спільності всього майна, яке набувається за час шлюбу³.

Норма статті 97 СК України надає подружжю право визначати у шлюбному договорі правовий режим майна, набутого до чи під час шлюбу, та не містить заборон або обмежень цього права.

Таким чином, і законодавством, і в теорії сімейного права, і судовою практикою визнається, що договірний режим майна подружжя є альтернативним законному (легальному) режиму цього майна.

Аналіз змісту ст. 97 СК дозволяє стверджувати, що Сімейний кодекс допускає принципову можливість договірного регулювання відносин власності подружжя і дозволяє в шлюбному договорі змінювати правовий режим власності, набутого ними за час шлюбу. Іншими словами, законодавець визнає право сторін шлюбного договору відступити від засад рівності часток у майні, набутому ними за час шлюбу.

В Сімейному кодексі принцип спільності майна, набутого подружжям в період шлюбу, збережено саме як елемент законного правового режиму майна подружжя. Тому норми ст. 65 СК «Право подружжя на розпорядження майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя», як впливає із її назви та змісту, застосовуються лише в тих випадках, коли стосовно майна подружжя діє законний режим (режим спільної сумісної власності).

Таким чином, власність подружжя може існувати у виді:

- спільної сумісної власності подружжя (законний режим);
- спільної часткової власності (договірний режим).

Хоча корпоративні права має і реалізує лише один із подружжя, корпоративний пай (частка), сформований за рахунок корпоративного вкладу, представленого майном, що перебуває у спільній сумісній власності

³ Майданик Р.А. Речове право: підручник / Р.А. Майданик. - К: Алерта, 2019. С. 654.

подружжя, або ж придбаний за рахунок коштів, що перебували у спільній сумісній власності, стає спільною сумісною власністю подружжя.⁴

У відносинах спільної сумісної власності частки співвласників наперед не визначені, вони визначаються лише у разі припинення спільної власності. Частки співвласників можуть бути визначені лише у випадку припинення спільної сумісної власності шляхом виділу частки, при поділі майна, а також у разі перетворення спільної сумісної власності у спільну часткову власність⁵.

Таким чином, у разі визначення часток у спільній власності (у даному випадку визнання за рішенням суду права одного з співвласників на частку у спільній власності) спільна сумісна власність подружжя припиняється шляхом перетворення на спільну часткову власність. Тобто подружжя залишається співвласниками майна, що є частковою спільною власністю, право власності до іншої особи не переходить, а змінюється вид спільної власності⁶.

На думку Конституційного Суду України, власність у сім'ї існує у двох правових режимах: спільна сумісна власність подружжя та особиста приватна власність кожного з подружжя. Підставами набуття права спільної сумісної власності подружжя є юридично визначений факт шлюбних відносин або проживання чоловіка і жінки однією сім'єю, а особистої приватної власності кожного з подружжя є, зокрема, поділ, виділ належної частки за законом та спадкування; розпоряджання спільним сумісним майном подружжя може відбутися шляхом його поділу, виділення частки. Поділ майна, що є у спільній сумісній власності подружжя, є підставою набуття особистої власності кожним з подружжя⁷.

⁴ Корпоративне право крізь призму судової практики: монографія / за ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. – Харків: ЕКУС, 2021. С. 206.

⁵ Майданик Р.А. Речове право: підручник / Р.А. Майданик. - К: Алерта, 2019. С. 617.

⁶ Слід звернути увагу на те, що Верховний Суд у складі постійної колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду у справі № 381/3467/16-ц не знайшов підстав для виключення майна з опису, дійшовши висновку про те, що «...установивши, що спірне нерухоме майно є об'єктом права спільної сумісної власності ОСОБА_1 та ОСОБА_2, оскільки придбано за час перебування сторін у зареєстрованому шлюбі, суди першої та апеляційної інстанцій дійшли обґрунтованого висновку про визнання за позивачем права власності на його 1/2 його частини. З урахуванням того, що позивач надала нотаріальну завірену згоду на укладення її чоловіком договору іпотеки, предметом якого є спільне майно подружжя, а також на звернення стягнення на таке майно і його реалізацію у разі невиконання умов кредитного договору, правильним є висновок апеляційного суду про відсутність правових підстав для задоволення вимог про виключення 1/2 частини спірного нерухомого майна з акта опису та арешту» // Постанова у справі № 381/3467/16-ц від 18 вересня 2019 року.

⁷ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням приватного підприємства „ІКІО“ щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 61 Сімейного кодексу України № 17-рп/2012 від 19 вересня 2012 року.

Право подружжя на розпоряджання майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, врегульовано в статті 65 СК. Дружина, чоловік розпоряджаються майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, за взаємною згодою. При укладенні договорів одним із подружжя вважається, що він діє за згодою другого з подружжя.

Можна зробити висновок, що законодавець у наведеній нормі передбачив як загальне правило так звану презумпцію згоди одного з подружжя на укладання другим з подружжя договорів щодо спільного майна, за винятком тих, що потребують обов'язкового нотаріального посвідчення (ч. 3 ст. 65 СК). Як правило, кожний з подружжя самостійно вступає в договори з третіми особами, які не зобов'язані вимагати від контрагента наявності згоди на їх укладання другого з подружжя, оскільки за сімейним законодавством така згода презюмується. З огляду на особисто-довірчій характер взаємовідносин між подружжям такий підхід законодавця до укладання угоди одним з подружжя є в цілому виправданим. Інакше треті особи вимушені були б в кожному випадку встановлювати наявність такої згоди⁸.

Відповідно до ч. 1 ст. 19 ЦПК суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи, що виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства. Спори про поділ спільної власності подружжя є такими, що виникають із сімейних відносин, а тому відповідно до ч. 1 ст. 19 ЦПК розглядаються в порядку цивільного судочинства.

2. За ст. 3 СК сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно. Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства.

У ст. 3 СК «Сім'я» немає традиційно сформульованої дефініції на зразок «сім'я – це ...». Сутність сім'ї визначена у ній через три її ознаки, котрі впливають із розуміння сім'ї як союзу двох чи більше осіб, а саме:

⁸ Дзера О.В. Інститут права власності в Україні. В кн.: Дзера О.В. Вибране. Збірник наукових праць. Київська школа цивілістики / О.В. Дзера. – К.: Юринком Інтер, 2017. С. 268-269.

- спільне проживання;
- спільний побут;
- взаємні (спільні) права та обов'язки⁹.

Взаємні (спільні) права та обов'язки членів сім'ї становлять зміст сімейних правовідносин.

Відповідно до ст. 2 СК сімейні правовідносини, що регулюються СК, визначаються через коло учасники сімейних відносин.

СК регулює сімейні особисті немайнові та майнові відносини:

між подружжям, між батьками та дітьми, усиновлювачами та усиновленими, між матір'ю та батьком дитини щодо її виховання, розвитку та утримання;

між бабою, дідом, прабабою, прадідом та внуками, правнуками, рідними братами та сестрами, мачухою, вітчимою та падчеркою, пасинком;

між іншими членами сім'ї, визначеними у ньому.

Водночас СК не регулює сімейні відносини між двоюрідними братами та сестрами, тіткою, дядьком та племінницею, племінником і між іншими родичами за походженням.

Таким чином, сімейними правами та обов'язками є такі, що становлять зміст сімейних особистих немайнових та майнових відносин між членами сім'ї, зазначеними у ч. 1-3 ст. 2 СК.

Право, яке належить людині як членові сім'ї чи як родичеві і визначене нормами Сімейного кодексу або договором, є її сімейним правом. Сімейний обов'язок – це вид і міра необхідної поведінки, яку особа зобов'язана вчинити¹⁰.

Однією з загальних засад регулювання сімейних відносин, визначених в ч. 2 ст. 7 СК, є можливість врегулювання сімейних відносин домовленістю (договором) між їх учасниками.

Відповідно до ст. 9 СК подружжя, батьки дитини, батьки та діти, інші члени сім'ї та родичі, відносини між якими регулює цей Кодекс, можуть врегулювати свої відносини за домовленістю (договором), якщо це не суперечить вимогам цього Кодексу, інших законів та моральним засадам суспільства.

⁹ Ромовська З.В. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар. 3-тє вид., перероб. і доп. – К.: Правова єдність, 2009. – С. 8-9.

¹⁰ Ромовська З.В. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар. 3-тє вид., перероб. і доп. – К.: Правова єдність, 2009. – С. 56.

Сімейно-правовим договором є правочин фізичних осіб, пов'язаних сімейно-правовим статусом (подружжям, батьками та дітьми, іншими членами сім'ї та родичами тощо), спрямований на виникнення, зміну або припинення особистих немайнових та/або майнових прав та обов'язків у сімейній сфері¹¹.

Однією з особливостей сімейно-правових норм про договори є те, що ці норми не моделюються за традиційним для ЦК принципом, коли закон встановлює права та обов'язки кожної сторони договору. Тут немає звичного для цивільного права протиставлення боржника та кредитора. Усі без винятку положення СК про договори не розводять сторони у різні сторони, а, навпаки, нібито поєднують їх. Отже, учасники сімейних відносин діють разом, а не як протилежні за своїми інтересами контрагенти¹².

Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 20 ГПК господарські суди розглядають справи у спорах, що виникають у зв'язку із здійсненням господарської діяльності (крім справ, передбачених частиною другою цієї статті), та інші справи у визначених законом випадках, зокрема, справи у спорах, що виникають з правочинів щодо акцій, часток, паїв, інших корпоративних прав в юридичній особі, крім правочинів у сімейних та спадкових правовідносинах.

З огляду на викладене можна зробити висновок, що до юрисдикції господарських судів не належать спори, що виникають з правочинів щодо акцій, часток, паїв, інших корпоративних прав в юридичній особі, які укладені між фізичними особами, пов'язаними сімейно-правовим статусом (подружжям, батьками та дітьми, іншими членами сім'ї та родичами тощо).

Велика Палата Верховного Суду випрацювала такий висновок про застосування норм права.¹³

«8.2. справи, що належать до юрисдикції господарських судів, визначено статтею 20 ГПК України, за змістом пунктів 3, 4, 15 частини першої якої господарські суди розглядають справи у спорах, що виникають у зв'язку зі здійсненням господарської діяльності, та інші справи у визначених законом випадках, зокрема, справи у спорах, що виникають з корпоративних відносин, у тому числі у спорах між учасниками (засновниками, акціонерами, членами) юридичної особи або між юридичною особою та її учасником (засновником, акціонером, членом), у тому числі учасником, який вибув, пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням або припиненням діяльності такої

¹¹ Михальнюк О. Поняття та особливості сімейно-правового договору // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. № 4(98)/2013. С. 31.

¹² Договір як універсальна правова конструкція: монографія / А.П. Гетьман, В.І. Борисова, О.П. Євсєєв та ін.; за ред. А.П. Гетьмана, В.І. Борисової. – Х.: Право, 2012. С. 97.

¹³ Постанова ВПВС у справі № 916/2813/18 від 29 червня 2021 року

юридичної особи, крім трудових спорів; справи у спорах, що виникають з правочинів щодо акцій, часток, паїв, інших корпоративних прав в юридичній особі, крім правочинів у сімейних та спадкових правовідносинах; й інші справи у спорах між суб'єктами господарювання.

8.3. Натомість відповідно до положень статті 19 Цивільного процесуального кодексу України суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи, що виникають із цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства.

8.4. Аналізуючи положення пункту 4 частини першої статті 20 ГПК України, Велика Палата Верховного Суду в пункті 37 постанови від 03.11.2020 у справі № 922/88/20 (провадження № 12-59гс20) дійшла висновку, що справи в спорах щодо правочинів незалежно від їх суб'єктного складу, що стосуються акцій, часток, паїв, інших корпоративних прав у юридичній особі, підлягають розгляду господарськими судами. Винятком є спори щодо таких дій, спрямованих на набуття, зміну або припинення сімейних і спадкових прав та обов'язків, які мають вирішуватися в порядку цивільного судочинства.

8.5. Відповідно до частини першої статті 2 СК України цей Кодекс регулює сімейні особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, між батьками та дітьми, усиновлювачами та усиновленими, між матір'ю та батьком дитини щодо її виховання, розвитку та утримання.

8.6. Згідно із частиною першою статті 9 СК України подружжя, батьки дитини, батьки та діти, інші члени сім'ї та родичі, відносини між якими регулює цей Кодекс, можуть врегулювати свої відносини за домовленістю (договором), якщо це не суперечить вимогам цього Кодексу, інших законів та моральним засадам суспільства.

8.7. Відповідно до частин перших статті 14 та 15 СК України сімейні права є такими, що тісно пов'язані з особою, а тому не можуть бути передані іншій особі. Сімейні обов'язки є такими, що тісно пов'язані з особою, а тому не можуть бути перекладені на іншу особу.

8.8. Аналіз наведених норм дозволяє дійти висновку, що ознакою сімейних прав і обов'язків є їх тісний зв'язок з відповідним носієм, що зумовлює неможливість їх передання (перекладення) іншій особі. Тобто носії таких прав та/або обов'язків можуть врегулювати свої відносини, пов'язані з їх реалізацією та/або виконанням, за домовленістю, зокрема, шляхом укладення договору, про який йдеться в статті 9 СК України, однак передати та/або перекласти зазначені права та/або обов'язки на іншу особу їх носії не можуть.

8.9. Отже, зазначені норми права визначають правочин у сімейних правовідносинах як домовленість, зокрема, між подружжям, батьками та дітьми про врегулювання належних їм сімейних прав та обов'язків, які тісно пов'язані з їх особами та не можуть бути передані та/або перекладені на інших осіб».

Якщо правочин укладено з особою, що не є членом сім'ї, такий правочин не можна вважати таким, що є правочином у сімейних правовідносинах.

Тому спір про визнання недійсним договору про відчуження одним з подружжя частки у статутному капіталі особі, яка не є членом сім'ї, має розглядатись в порядку господарського судочинства.

III.

Висновки.

Позовні вимоги про визнання недійсним договору купівлі-продажу корпоративних прав на частку у статутному капіталі одним із подружжя особі, яка не є членом сім'ї, має розглядатись в порядку господарського судочинства.

Позовні вимоги про поділ спільної сумісної власності подружжя на частку у статутному капіталі має розглядатись в порядку цивільного судочинства.

Відповідно до ст. 21, ч. 4 ст. 173 ГПК не допускається об'єднання в одне провадження кількох вимог, які підлягають розгляду в порядку різного судочинства, якщо інше не передбачено цим Кодексом. Так само відповідно до ст. 20, ч. 4 ст. 188 ЦПК не допускається об'єднання в одне провадження вимог, які підлягають розгляду за правилами різних видів судочинства, якщо інше не встановлено законом.

Позовні вимоги про визнання недійсним договору купівлі-продажу корпоративних прав на частку у статутному капіталі та про поділ спільної сумісної власності подружжя на частку у статутному капіталі, яка відчужена за оспорюваним договором, не підлягають розгляду у межах одного провадження.

**Член Науково-консультативної ради
при Верховному Суді
кандидат юридичних наук**

Беляневич В.Е.

